

Rued Langgaard: *In ténebras exteriores* (BVN 334)

Kritisk førsteudgave ved Bendt Viinholt Nielsen og Ole Ugilt Jensen

Revisionsberetning

Kilder

- A. Renskrift
- B. Fragmenter
- C. Skitser
- D. *Messis*, 3. *Aften*, I

A. Renskrift

Det Kongelige Bibliotek, Rued Langgaards Samling, RLS 90,56. Autograf. Blæk; rettelser og tilføjelser med blæk, blyant og farvestift; udraderinger.

Titel: *In ténebras exteriores* / ("Begravet i Helvede" Luk. 16) / for Orgel / af / Rued Langgaard / Komp. August-Sept 1947 / Radio-Transmitteret 15 Sept 1947 fra Ribe Domkirke / Spillet ved Bispemødet (alle Landets Biskopper) i Ribe Domkirke 16 Sept. 1947. [I begge tilfælde:] *spillet af mig*

Separat titelside til II: *Til / In ténebras exteriores! (Matth. 22.)* / [overstreget: *Radio-Præludium.*] / II *Dødsriget Luk 16 / August 1947*

Separat titelside til III: *III. Forbarm dig./ (til / "In ténebras exteriores"!) / Radio-Præludium. / Ribe August 1947. / Rued Langgaard*

Dateret efter I: *Komp. 12 September 1947 i Ribe.* – dateret og signeret efter II: *Ribe / Komp. 5 August 1947 / Rued Langgaard* – dateret og signeret efter III: *5 August 47 Ribe / Rued Langgaard* – dateret efter IV: *komp. 8/9 47* – et bilag til IV er dateret til slut: *10 September 1947*

14 blade, 26×34,5 cm (blad [1]-[5], [10], [11] og [14] = omslag, I samt en del af IV); 29,5×26 cm (blad [6]-[7] = II); 34,5×26 cm (blad [8]-[9] = III); 26,8×34 cm (blad [12]-[13] = bilag til IV)

21 beskrevne sider, upagineret.

Papirtyper: 10 systemer uden fabrikatangivelse: blad [1]-[5], [10], [11] og [14]; 12 systemer uden fabrikatangivelse: blad [6]-[7]; 14 systemer uden fabrikatangivelse: blad [8]-[9]; W.H. Nr. 15 Kl. 14 (14 systemer): blad [12]-[13].

Indhold: side [1] titelside
 side [2-10] I (8 nodesider, 1 blank side)
 side [11-14] II (titelside, 2 nodesider, 1 blank side)
 side [15-18] III (titelside, 2 nodesider, 1 blank side)
 side [19-22] IV (4 nodesider indeholdende t. 1-31+Coda)
 side [23-26] bilag til IV betegnet *Mellemsats* (1 blank side, 2 nodesider indeholdende t. 32-65, 1 blank side)
 side [27-28] 2 blanke sider (omslagets bageste blad)

Note. Manuskriptet er sammenstykket af flere enheder: sats II og III var oprindelig selvstændigt renskrevne præludeer i højformat, begge betitlet *Radio-Præludium*. Sats IV er forsynet med en tilføjelse noteret på to nodeblade, der er vedlagt som bilag. Kilden bærer præg af at være brugt af RL, idet der er mange registrerings- og manualangivelser, ligesom der også forefindes en stor del rettelser. Nogle af disse rettelser og flere, til dels udraderede, notater vidner om, at der har været flere faser i værkets tilblivelse.

B. Fragmenter

Det Kongelige Bibliotek, Rued Langgaards Samling (RLS).

1. Sats I, tidlig version. Renskrift. Ukomplet. RLS 90,57. Blæk; tilføjelser og rettelser med blæk og blyant. Titel (overstreget): [...] *In ténebras exteriores* / („Begravet i Helvede“) *Luk 16*, /for *Orgel*. / af / *Rued Langgaard / komp. 1947*. [overstreget: *Maj*]- *Sept* [tilføjet: (*August*)] / *Transmitteret*... [samme indhold som tilsvarende note i kilde **A**]. For oven med blyant: oversigt over satser og spilletider vedrørende radio-transmissionen 15.9.1947.

Overskrifttitel: *I Blev begravet (Luk. 16)*; tempoangivelse: *Allegro maestoso*

Dateret til slut: *komp 5/5 47*

3 blade; 34,5×26 cm (blad [1]+[3]); 26×17,5 cm (blad [2]); nodeark halveret på den lodrette led med teksttab til følge); 6 beskrevne sider, upagineret.

Indhold: Titel og renskrift findes på s. [1]-[3]; de øvrige sider rummer bidrag til andre værker. Af satsens 39 takter er bevaret t. 1-22 (overstreget), t. 23-24, t. 25 (ufuldstændig), t. 29-32 og t. 36-39; sidste takt efterfølges af påskriften *Anden gang videre* samt varigheden *5 Min.* og ovennævnte slutdatering.

Note. Satsen er identisk med orgelkompositionen *Opstandelsen* (BVN 326), komponeret 5.5.1947 (skitse = **C1** nf.), og har i en tidlig fase udgjort sats I af *In ténebras exteriores*. Efterfølgende må satsen være blevet udvidet, jfr. RLs påtegning efter t. 39: *Anden gang videre* [til hvad?]. I **A** genfindes satsens t. 8-23 som t. 92-107.

2. Sats I, fragment (tidlig version). Renskrift. RLS 90,58. Blæk; tilføjelser og rettelser med blyant og farvestift.

Ubetegnet; udateret.

1 blad, 26×34,5 cm (udsnit på 3×26 cm bortskåret for neden uden tab af noder); 2 beskrevne sider, upagineret.

Indhold: I, t. 75-121 i tidlig version. Passagen svarende til **A** t. 75-91 fremstår her i en lidt divergerende form, mens takterne svarende til t. 92-121 stort set er identiske med den form, de har i **A**.

Note. Fragmentet indgik oprindeligt som blad [4] i kilde **A**. Det fremgår af skitserne (**C2** blad [2]), at der kun er to dage mellem tilblivelsen af denne førsteversion og den endelige redaktion af passagen i **A**.

3. Sats IV, fragment. Renskrift. RLS 90,58a. Blæk; tilføjelser med blyant farvestift.

Betegnet: *X* [refererer til *Herefter X* i **A**, IV t. 31] og *Mellemsats i IV*

Dateret til slut: *10 Sept. 47*

1 blad, 34×26 cm; 2 beskrevne sider, upagineret.

Indhold: IV t. 32-65.

Note: Kladderagtigt bilag til IV i **A**. At dømme efter tilføjede instrukser til bladvenderen var det dette manuskriptblad, som RL benyttede ved opførelser af kompositionen i Ribe Domkirke 15. og 16.9.1947; det er senere i **A** blevet erstattet af et ark med samme indhold (blad [12]-[13]) i tværformat som resten af IV og i pænere renskrift. Der kan dog konstateres en enkelt væsentlig ændring, idet RL i **B3** utvetydigt foreskriver to repetitioner (altså tre gennemspilninger) af t. 32-63 – ”Anden Repetition [med] Octavkoppel”.

C. Skitser

Det Kongelige Bibliotek, Rued Langgaards Samling (RLS).

1. Opstandelsen (BVN 326). RLS 90,48. Blæk; tilføjelser med farvestift.

Overskrifttitel: *Opstandelsen*

Dateret og signeret til slut: *5/5 47 Rued Langgaard*

1 blad, 34×26 cm; 1 beskrevet side, upagineret.

Note. Kompositionen kendes fra denne skitse samt i renskrevet, ukomplet form = **B1**. Renskriften blev til som en tidlig I af *In ténebras exteriores* med titlen *Blev begravet*. Skitsen omfatter 38 t. mod renskriftens 39, idet t. 36 i renskriften er rettet således at den omfatter to takter.

2. Skitser til I-IV. RLS 90,59. Blæk; tilføjelser med blyant og farvestift.

Titel: [...] *Version af / ”Begravet i Helvede”! / Lukas 16 / In ténebras exteriores!* / [2 *Orgelpræludier rettet til:*] *4 Orgelstykker / Ribe 5 August 1947... (Skovgaard) / Sept. 1947 / Skitse / Komp til Transm Højmessen / fra Ribe Domkirke 10 Aug. / 1947*

For oven til venstre følgende påskrift: *Tilstand (evig!): Ulykke – Fortvivlelse – Forladthed i Lys – vanvittig Rugen over Musiklivet i Kbhvn, som ”døde” 1890*

9 blade: omslag, 34×27 cm; heri indlagt 5 blade, 34×27 cm + 2 udsnit, 26×12 cm og 21,5×12,5 cm; i alt 17 beskrevne sider, der rummer bidrag til syv kompositioner. Skitserne til *In ténebras exteriores* findes på 10 sider og er fordelt, betegnet og dateret således:

blad [1] titelside

blad [2-3] sats I; ubetegnet; t. 40-91 (t. 75-91 svarer til versionen **B2**) + t. 109 og ud, slutdateret *12 Sept 47* + tilføjede skitser til t. 85-92 (svarende til **A**), dateret *14/9 47*

blad [4] sats II; ubetegnet; slutdateret *Ribe 5/8 47 Transm 10/8*

blad [5] sats III; ubetegnet; slutdateret: *5/8 47*

blad [6] sats IV; betegnet *Kom i Hu at du har faaet dit Gode*; t. 1-31 + t. 66-79, slutdateret *8/9 47*

blad [7-8] sats IV, indskud; betegnet *Blev begravet* [!]; t. 32-65, udateret

D. Messis, 3. Aften, I (renskrift)

Det Kongelige Bibliotek, Rued Langgaards Samling, RLS 87,1, blad [71]-[73]. Autograf. Blæk; rettelser og tilføjelser med blæk, blyant og farvestift.

Overskrift: *I (Blev begravet)*; desuden motto: *Men der var en rig som levede / hver Dag i Fryd og Herlighed. Men / det skete at den rige døde og blev begravet (Luk. 16,20-22)*

Dateret ved begyndelsen: *Komponeret Arild 15/9 København 25/9 37*

3 blade, 27×34,5 cm; 5 beskrevne sider, pagineret 1-5 +1 blank side

Note. Sats I af *Messis, 3. Aften* (BVN 228c) omfattende 40 takter, hvoraf t. 1-38 er blevet genbrugt i sats I af *In ténebras exteriores* som t. 1-38. Det er muligt, at RL har skrevet af efter denne kilde ved udarbejdelsen af **A**, men der kan konstateres en lang række forskelle, som dog stort set kun angår buer samt notations- og spilletekniske detaljer. Det er umuligt at afgøre, hvor grænsen går mellem bevidste ændringer/udeladelser og rene tilfældigheder. Af særlig interesse er det, at tempoangivelsen i *Messis* først har været skrevet *Allegro sostenuto, ma non troppo* (♩ = 80), hvilket er rettet til *Andante* og senest til *Allegro*. I udgaven af *Messis, 3. Aften* ved Flemming Friis anføres fejlagtigt tempobetegnelsen *Andante* (Edition Wilhelm Hansen WH 30495, ISBN 87 598 1060 2; udgivet 2002).

Redaktionsgrundlag

Udgaven er baseret på værkets hovedkilde, det renskrevne manuskript (kilde **A**). Alle komponistens rettelser og tilføjelser respekteres. Fra de foreliggende renskriftfragmenter (**B1-3**), som er tidligere end og til dels afvigende fra hovedkilden, medtages i udgaven enkelte detaljer, som skønnes at være oversat af Langgaard ved udarbejdelsen af **A**. Derimod ser udgaven bort fra de mange, men ret ubetydelige forskelle mellem **A** og **D** (I, t.1-38), idet disse kilder opfattes som to divergerende, men hver for sig selvstændige nedskrifter af satsen. Skitserne (**C**) er af præliminær og ufuldstændig karakter og kan ikke tillægges autoritativ kildeværdi.

Retningslinjer for udgaven

Udgiverens tilføjelser er typografisk markeret i udgaven ved hjælp af skarpe parenteser; tilføjede buer er dog angivet med brudt streg og bueændringer som en kombination af hel og brudt streg. Orienteringsfortegn i runde parenteser skyldes udgiveren. Redaktionelle kommentarer findes i noterne nedenfor. Detaljer fra kilderne **B1-3** er optaget i udgaven på redaktionelt niveau, dvs. med typografisk markering i noteteksten.

Alle manualangivelser i hovedkilden gengives i udgaven; det gælder også andre spilletekniske instruktioner, hvor imod registernumre, som refererer til Langgaards ikke længere eksisterende orgel i Ribe Domkirke, er udeladt, idet de ikke vil kunne tjene som vejledning ved opførelser på andre orgler.

Noter

Der refereres til kilde **A** med mindre andet er nævnt.

takt	stemme	kommentar
-	-	RL anfører konsekvent accent aigu over første e i titlen (<i>ténebras</i>); der er tale om en (overflødig) sproglig trykangivelse, som – hvis RL havde været konsekvent – også skulle have været medtaget i ordet <i>exerióres</i> ; udgiveren har bibeholdt RLs skrivemåde.

Sats I

2-3, 4-5	hh, vh	cresc./dim.kile anført over hh; tolkes som gældende for hh+vh
16-17	hh	samklang 2: bindebuer fra b ¹ og b ² glemt i t. 16, men afslutningen findes i t. 17 (efter akkoladeskift)
26	hh	akkord 3: en blækklat gør akkorden vanskelig at læse; anført som oktavering af vh (hvilket er i overensst. med D)
27	vh	akkord 1-2: en bue anført under akkorderne læses som bindebue es ¹ -es ¹ (der er andre eksempler på stærkt 'hængende' bindebuer i A)
39	hh	det overbundne f ² kan læses som både hel- og halvnode; tolkes som halvnode
44-45	hh, vh	buen i t. 44 er redaktionelt forlænget med en ottendedel og i t. 45 forkortet med en ottendedel i analogi med t. 41-42 og 42-43, hvor RL har rettet buerne (i t. 44-45 mangler en tilsvarende rettelse)
54	hh	samklang 3: fis ² rettet til ges ² i analogi med t. 55 (det dermed overflødiggjorte ♯ for f ² i samklang 4 udeladt)
67	vh	buens begyndelsespunkt ændret fra t. 66 node 8 til t. 67 node 1; RL har fjernet en oprindelig bindebue g ¹ -g ¹ og tilføjet ten. på begge ottendedele, men undladt at konsekvensrette fraseringsbuen
92	hh, vh	<i>p</i> tilføjet redaktionelt iht. B2
94	hh, vh	fortsættelsen af fraseringsbuer fra t. 93 mgl. i A (akkoladeskift); i B2 føres begge buer frem til t. 94 node 1
95-97	vh, hh	fraseringsbuer tilføjet iht. B2 ; buen i hh er dog forlænget redaktionelt fra t. 96 samklang 2 til t. 97 samklang 1 i analogi med vh
108	vh	dim.kile tilføjet redaktionelt iht. B2
109	hh, vh, ped	<i>mf</i> tilføjet redaktionelt iht. B2
111	hh, vh	sidste tone i begge systemer: overflødigt (gentaget) ♭ udeladt
	vh	<i>solo</i> tilføjet redaktionelt iht. B2
112	hh	sidste tone (overstemme): overflødigt (gentaget) ♭ udeladt
115	vh	<i>solo</i> tilføjet redaktionelt i analogi med t. 111 (mangler i A og B2)
	hh, vh	sidste tone i begge systemer: overflødigt (gentaget) ♭ udeladt
125	hh	kilden har <i>Subkoppel Octav</i> , altså suboktavering af stemmen
132	hh, vh, ped	med tre vandrette streger anbragt mellem t. 134 og 138 antyder RL, at <i>dim.</i> skal udføres gradvist; ændret til <i>poco a poco</i>
142	vh	samklang 1: ♯ for a udeladt (RL har rettet et oprindeligt ♭ til et overflødigt ♯); manglende punktering af f tilføjet af udgiveren
145, 147	ped	node 1: overflødigt ♯ udeladt
146	hh	node 1: overflødigt ♯ udeladt

Sats II

-	-	opr. tempoangivelse: <i>Meget bevæget</i> ; med blyant har RL senere tilføjet <i>Presto</i> samt med farvestift understreget den opr. angivelse, der her gengives i parentes som <i>Molto mosso</i>
1-21	vh	med blyant har RL på et tidspunkt tilføjet <i>8va...</i> over hele passagen til og med t. 21; denne angivelse er atter overstreget

1-22	-	styrkegrader og dynamik er uklart noteret, idet oprindelige blækangivelser og tilføjede blyantsangivelser ikke stemmer overens; alle styrkegrader anført i A er medtaget i udgaven, med mindre de er overstreget eller ændret; det oplyses i noterne nf, hvad der henholdsvis er oprindelige angivelser med blæk og tilføjelser med blyant
1-2	-	styrkegraden opr. noteret som <i>f</i> (t. 1, hh/vh og ped.) og <i>Anden g[ang] mf</i> (anført t. 2 over hh); RL har rettet i disse angivelser (undtagen ped.) og tilføjet nye styrkegrader med blyant, som er anbragt på en noget uklar måde; de tolkes således, at <i>fff</i> hører til vh (man. I) og <i>ff</i> hører til hh (man. II); angivelsen <i>Anden g[ang] mf</i> er elimineret, idet <i>mf</i> er overstreget med blyant
10	hh, vh	mellem hh og vh er med blyant tilføjet <i>ff</i> (ingen opr. angivelse her)
13	hh	understemme, øverste node: \downarrow tilføjet redaktionelt i analogi med t. 4
	hh, vh	cresc.kilen er en oprindelig blækangivelse
17-18	vh	cresc.kile og <i>ff</i> er oprindelige blækangivelser
19	hh, vh	mellem hh og vh er med blyant tilføjet <i>ff</i> (ingen opr. angivelse her)
19-22	vh	cresc.kilen er en oprindelig blækangivelse
22	hh, vh, ped	<i>ff</i> er en oprindelig blækangivelse
23	hh, vh	dim.kilen er en oprindelig blækangivelse
30		RLs <i>Langsomt</i> omskrevet til <i>Lento</i>
40	-	opr. var der kun angivet én repetition med spring anden gang fra t. 25 til Koda t. 41; med blyant har RL tilføjet <i>Hovedmotivet gentages tre Gange</i> , men af konteksten fremgår det, at han mener to repetitioner af hovedsatsen, således at springet t. 25-41 finder sted tredje gang (i t. 25 har han imidlertid glemt at rette bemærkningen <i>Anden Gang til Koda</i> til det korrekte ”3. gang”)
56-57	hh,vh	RL har foretaget nogle ikke ganske klare rettelser med blæk i begge takter; udgiveren tolker dem som vist i udgaven; i forbindelse med rettelserne har RL tilføjet <i>Octavkoppel</i> , altså superoktavkobling, over akkorden

Sats III

1		tempoangivelsen opr. <i>Andante solenne</i> (rettet af RL med blyant)
1-2		mellem to nederste systemer anfører RL teksten <i>Forbarm dig forbarm dig</i> ; der synes ikke at være tale om en egentlig underlagt tekst, idet der ikke er sammenhæng mellem stavelserne og bestemte toner; udeladt
4		<i>et III</i> anført over hh læses som en angivelse af satsnummer og ikke en manualangivelse
14	hh	understemme, node 6: overflødig \downarrow for a^1 udeladt
16	vh	understemme: \downarrow efter node 1 udeladt (stedet er øjensynlig ændret af RL fra \downarrow \downarrow til \downarrow uden at pausen er slettet)
21	hh	overstemme, node 4-5: bue ændret fra node 4-6 til 4-5 i analogi med vh (RL har ændret notationen i hh og vh, men kun rettet buen i hh)
29-30	-	RL angiver ikke 1. og 2. volte; udgiveren tolker det som en forglemmelse
37	hh,vh	oversstemme, akkord 1: punktering tilføjet i analogi med t. 36 og ped
	vh	sidste node: overbinding udeladt (opr. noteret som es med overbinding til es i t. 38)

Sats IV

-	-	overskrifttitlen i kilde A lyder: <i>Kom i Hu at Du har faaet dit Gode</i> – den underlagte tekst i satsens begyndelse: <i>Kom i Hu! at Du har faaet dit Gode!</i> ; andetsteds skriver han <i>Komi Hu! Du har faaet dit Gode!</i> ; <i>Du</i> (med stort) er korrigeret til <i>du</i> med hjemmel i Luk. 16,25
1	-	RLs <i>Anden Gang mindre stærkt</i> omskrevet til italiensk
20	hh, vh	akkord 1: RL har rettet akkorden i t. 19 med blyant, således at tonen as er tilføjet i hh og tonen As slettet i vh; RL har undladt at gennemføre rettelsen efter overbindingen i t. 20 og har heller ikke korrigeret buerne i overensstemmelse hermed; disse konsekvensrettelser er foretaget af udgiveren uden typografisk markering

BVN, rev. 22.3.2004

Nodeudgavens kolofon:

Rued Langgaard: *In tenebras exteriores* (BVN 334)

© 2004 by Edition SAMFUNDET, Copenhagen.

BVN-numre refererer til Bendt Viinholt Nielsen: *Rued Langgaards Kompositioner. Annoteret værkfortegnelse*. Odense Universitetsforlag, 1991.

Hovedredaktør for Rued Langgaard Udgiven på Edition Samfundet: Bendt Viinholt Nielsen.

Rued Langgaard Udgiven er etableret med støtte af Carlsbergfondet.

Den her foreliggende udgivelse er støttet af Langgaard-Fonden og Carlsbergfondet.

Tak til domorganist Birgitte Ebert for beredvillig assistance.

Spilletid: ca. 18 minutter